

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/50/13-21>

Müşfiq Çobanov
Azərbaycan Texniki Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0008-8684-2722>
mborcali@gmail.com

Azərbaycan ədəbiyyatında gürcü obrazları

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan ədəbiyyatında gürcü obrazları araşdırılır. Göstərilir ki, Azərbaycan və gürcü xalqlarının tarixi keçmişi onların ədəbi-bədii düşüncəsində də öz əksini tapmışdır. Gürcü ədəbiyyatında Azərbaycan, Azərbaycan ədəbiyyatında isə Gürcüstan mövzusu ən çox işlənən mövzulardan olmuşdur. Hər iki xalqın minillik ədəbiyyatında bu mövzuya epizodik və vaxtaşırı rast gəlmək mümkündür. Bu təsvirləri iki yerə bölmək olar: birincisi, məkanın, yerin, təbiətin gözəlliyinin təsviri; ikincisi, obrazların yaradılması. Bu cəhətdən gürcü ədəbiyyatında azərbaycanlı, Azərbaycan ədəbiyyatında isə gürcü obrazları zənginliyi ilə fərqlənir.

Azərbaycan ədəbiyyatında gürcü obrazlarına nəzər yetirmiş olsaq, zəngin obrazlar qalereyası ilə rastlaşırıq. Azərbaycan ədəbiyyatında gürcü obrazları bir xüsusiyyəti ilə yadda qalır: bu da bu obrazların hamısının müsbət istiqamətdə işlənilməsidir. Ədəbiyyatımızda erməni obrazlarının da işləndiyini nəzərə alsaq, müqayisə aparmaq kifayətdir ki, bunun əksini görək. Ədəbiyyatımızda işlənən erməni obrazları haqqında eyni şeyi demək çətinidir. Bu da onu göstərir ki, Cənubi Qafqazda kök salmış bu iki xalq tarixən bir-birinə dayaq olmuş, ən çətin günlərdə belə qonşuluq münasibətlərini qoruyub saxlamışlar.

Açar sözlər: *gürcü, obraz, Azərbaycan ədəbiyyatı, yaradılması, müsbət*

Mushfig Chobanov
Azerbaijan Technical University
PhD in Philology
<https://orcid.org/0009-0008-8684-2722>
mborcali@gmail.com

Georgian Images in Azerbaijani Literature

Abstract

The article examines Georgian images in Azerbaijani literature. It is shown that the historical past of the Azerbaijani and Georgian peoples is reflected in their literary and artistic thought. The theme of Azerbaijan in Georgian literature and Georgia in Azerbaijani literature, has been one of the most frequently used themes. This theme can be encountered episodically and periodically in the thousand-year-old literature of both peoples. These images can be divided into two parts; first, the description of the beauty of space, place, nature and second, the creation of images. In this respect, Azerbaijani images in Georgian literature and Georgian images in Azerbaijani literature are distinguished by their richness. If we look at Georgian images in Azerbaijani literature, we come across a rich gallery of images. Georgian images in Azerbaijani literature are remembered for one feature; this is the development of all these images in a positive direction. If we take into account that armenian images are also used in our literature, it is enough to make a comparison and you will see the opposite. It is difficult to say the same about the armenian images used in our literature. This also shows that these two peoples rooted in the South Caucasus, have historically supported each other and have maintained neighborly relations even in the most difficult times.

Keywords: *Georgian, image, Azerbaijani literature, creation, positive*

Giriş

Azərbaycan və gürcü xalqlarının tarixi keçmişi onların ədəbi-bədii düşüncəsində də öz əksini tapmışdır. Gürcü ədəbiyyatında Azərbaycan, Azərbaycan ədəbiyyatında isə Gürcüstan mövzusu ən çox işlənən mövzulardan olmuşdur. Hər iki xalqın minillik ədəbiyyatında bu mövzuya epizodik və vaxtaşırı rast gəlmək mümkündür. M. P. Vaqif, M. V. Vidadi, A. Bakıxanov və başqalarının poeziyasında gürcü xalqının və bu yerlərin təənnümü geniş əksini tapır. Lakin eyni zamanda, ədəbiyyatımızda gürcü obrazları da yaradılır ki, onlar haqqında ayrıca araşdırma aparmaq lazım gəlir. Bu təsvirləri iki yerə bölmək olar: birincisi, məkanın, yerin, təbiətin gözəlliyinin təsviri; ikincisi, obrazların yaradılması. Bu cəhətdən gürcü ədəbiyyatında azərbaycanlı, Azərbaycan ədəbiyyatında isə gürcü obrazları zənginliyi ilə fərqlənir.

Azərbaycan ədəbiyyatında gürcü obrazlarına nəzər yetirmiş olsaq, zəngin obrazlar qalereyası ilə rastlaşırıq. Bu obrazlar qalereyası hələ şifahi xalq ədəbiyyatından başlayır. *Kitabi-Dədə Qorqud* dastanında Trabzonlu gürcülər, abxazlar və yunanlardan da bəhs edilir. “Qazan bək oğlu Urus bəgin tutsak olduğu boyı bəyan edər, xanım, hey!” boyunda Urus atası Salur Qazandan incidiyini bu sözlərlə bildirir:

...Qalxıb yerimdən duraram,
Qara gözlü igidlərimi öz dəstəmə düzərəm.
Qanlı Abxaz elinə mən gedərəm,
Altun xaça xaça mən əl basaram,
Pilon geyən keşişin əlini öpərəm,
Qara gözlü kafər qızın mən alaram (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 68).

XII əsr şairi böyük Xaqani Şirvani də qəzəllərinin birində “Abxazların qapısını gedib döyüm əlimlə, / Rumluların məzhəbinə iqrar edim dilimlə” – deyərək obraz yaratmasa da, bu xalq haqqında ümumi təsəvvür yarada bilmişdir. Nizami Gəncəvi isə *Leyli və Məcnun* poemasında Məcnunu sevgisinə qovuşdurmaq üçün vuruşan Nofəli gecəni gürcü sözü ilə əks etdirməyə çalışır:

Siyah tellərini düzdükcə gürcü,
Qaraldı get-gedə göylərin bürcü (Gəncəvi, 2004, s. 134).

Koroğlu dastanında Koroğlunun dəlilələrindən birinin adı Gürcüoğlu Məmməddir. Ayrıca bu obraz haqqında geniş süjet verilməyə də, onun adı Eyvaz, Dəli Həsən, Dəmirçioğlu, Bəlli Əhməd, Dəli Mehtər kimi dəlillərlə bir yerdə çəkilir. Bu da bizə imkan verir ki, Koroğlu dəliləri arasında Azərbaycan–gürcü dostluğunun nümunəsini görək və digər dəlillərə aid igidlik, qəhrəmanlıq xarakterini ona da aid edək. Lakin onu bu dəlillərdən fərqləndirən bir xüsusiyyəti qeyd etməmək olmaz. Bu da Gürcüoğlu Məmmədin sonadək Koroğlu dəlilərinin içində olmamasıdır. Belə ki, dastanda Əhməd Tacirbaşı tərəfindən casus kimi göndərilmiş ərəb qul ərəb atı minib qaçanda Koroğlu onun dalınca Tanrıtanımaz və Dəmirçioğlu ilə birlikdə Gürcüoğlu Məmmədi də göndərir. Onlar ərəb atını qaçıran qulu Ələmqulu xanın yanında tapırlar. Gürcüoğlu Məmməd isə Ələmqulu xanın qızı Ruqiyyəyə bir könüldən min könülə aşiq olur. Geri dönmək istəyəndə Gürcüoğlu Məmməd dönmək istəmir:

“Gürcüoğlu Məmməd dedi:

– Dəmirçioğlu, məndən Koroğluya salam yetirərsən. Deyərsən ki, Gürcüoğlu Məmməd oldu eşq dəlisi! Day ondan Koroğlu dəlisi çıxmaz. Məndən ümidini üzsün. Mən dönüb oluram Məcnun. Boynuma bir zəncir bağlayacağam, ucunu da verəcəyəm bu qızın əlinə. Hara çəkər özü bilər” (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 417).

Bu fakt həm də onu göstərir ki, Koroğlunun dəliləri yalnız vuruşmağı deyil, həm də sevməyi bilirlər.

Tədqiqat

Nəriman Nərimanovun dörd məclis və yeddi pərdəli *Nadir şah* tarixi dramındakı Gürcü bəy obrazı bu istiqamətdə yaradılan hərtərəfli obrazlardan biridir. Dramaturq Gürcü bəy obrazını “əhli-məclis”də sərkərdə kimi təqdim edir. Gürcü bəy obrazı ağıllı, sədaqətli sərkərdə kimi göstərilir. O, İran şahı və Səfəvi sarayının ləyaqətli nümayəndələrindəndir. Dramaturq Gürcü bəyin əslən gürcü və xristian olduğuna dair işarələr də verir. Bu obrazı yaratmaqda dramaturqun əsas məqsədi də onu

tamahkar vəzirlərlə qarşılaşdırmaq olmuşdur. Bu vəzirlər özlərini müsəlman hesab etsələr də, tamahkarlıqları ilə ad çıxarmışlar.

N. Nərimanov *Nadir şah* dramını tarixi hadisələrə uyğun olaraq əvvəldən, yəni Şah Sultan Hüseynin dövründən başlayır və onun sarayında olan çəkişmə, xəyanət, intriqa yuvasının olduğunu göstərir. Vəzirlər eys-işrətlə məşğuldurlar və ölkənin başının üstünü alan təhlükəni gözdən keçirirlər.

Dramın 5-ci gəlişində Gürcü bəyin iştirakını görürük. Gürcü bəyin də olduğu səhnədə Şah Hüseyn xan Gürcü bəyə əyləşməyi təklif edərək ümumi vəziyyət haqqında məlumat verir. Bu məlumatdan aydın olur ki, kürdlər bu günlərdə baş qaldırıblar, onları yatırmaq üçün 500 sərbaz göndərmək lazım gəlir. Bu işi Ədhəm bəyə tapşırır və ona Gürcü bəyi də özü ilə götürməsinə istəyir. Bundan sonra Gürcü bəy ayağa duraraq həmişə vətənə və dövlətə xidmət etməyə hazır olduğunu bildirir və xatırladır ki, həmişə qorxmada düşmən qabağına gedərək vətənə, dövlətə olan borcunu ödəmişdir. Bunu deməkdə Gürcü bəyin bir məqsədi var idi; bu da o idi ki, dörd ay bundan əvvəl onun barəsində vəzirlərin biri “qibleyi-aləm”ə pis məlumat verib. Lakin əfqanları məğlub etməsi və xanlarını əsir alması onun barəsində şübhələri aradan qaldırıb. Buna görə də Gürcü bəy indiki tapşırıqla bağlı öz fikrini söyləmək üçün icazə istəyir. Gürcü bəy mövcud vəzifəni yaxşı öyrənməyi məsləhət görür. Çünki iki ay öncə kürdlər Cavad xanı öldürmüşlər. Onun bu sözlərindən sonra məlum olur ki, kürdlərin baş qaldırması haqqında Şah Hüseyn xana vəzirlər düzgün məlumat verməmişlər. Şah Hüseyn xanın “İki ay?” sualına Gürcü bəy “Bəli, qibleyi-aləm! İki ay!”, – deyər cavab verir. Bu zaman Şah Hüseyn xan Ədhəmə üzünü tutaraq “Bəs sən deyirdin bir-iki gün bundan müqəddəm?”, – deyər soruşur. Ədhəm xanın “Gərək ki, iki ay”, – deməkdən başqa çarəsi qalmır. Gürcü bəy isə həqiqəti söyləməkdə davam edir: “Bəli, qibleyi-aləm, iki ay... Məlumdur ki, kürdlər çox qoçaq, vəhşi tayfadır. Bu iki ayın içində kim bilir, nələr ediblər? Bunların müqabilinə beş yüz, ya beş min, ya on min adamla getmək olarmı? Mən davadan qorxmuram, ancaq gərəkdir düşmənin müqabilinə gedəndə hər bir müşkülə nəzər gətirək. Mən istəyirəm bilim: Ədhəm xan nə üçün iki ay bundan müqəddəm eşidilən xəbərlərə inanmayıb hazırlaşmırdı” (Qurban, 2006, s. 113).

Gürcü bəyin bu sözlərindən sonra Şah Hüseyn xan Ədhəm xandan cavab tələb edir. Ədhəm xan isə dövlət işinin səbr tələb etdiyini bildirir və guya bu işi ayrıca tədqiq etmək istədiyini deyir. Ədhəm xanın bu ikiüzlülüynü görən Gürcü bəy ürəyində hər nə var, demək istədiyini bildirir. Hamı bildiklərini söyləməsinə istəyir. Bu zaman Gürcü bəy özünün xaçpərəst olduğunu, ancaq vətənə məhəbbəti və həqiqəti söyləməsinin onu vadar etdiyini deyir. Bu həqiqət isə ondan ibarət idi ki, vəziyyət heç də yaxşı deyildi; kürdlər kimi, ləzgilər də baş qaldırmışdı: “...Doğrusu, vəliəhd olan məhəbbətim və onun gələcəyi mənə vadar edir deyim: vətənin, dövlətin düşməni Ədhəmdir. Bu gün hələ burada, qibleyi-aləmin təşrifindən müqəddəm gəlib ona Qafqazdan aldığım məktubun məzmununu oxuyuram, bu məktubda yazılıbdır: Bakı, Şirvan, Şəki və Dərbənd ləzgilərə tabe olublar...” (Qurban, 2006, s. 113).

Şah Hüseyn xan Gürcü bəyin bu xəbərindən sarsılır. Əslində bu cür məlumatlar vaxtında verilməli idi ki, qarşısı alınsın. Əgər bu məlumatlar vaxtında verilməyibse, deməli burada müəyyən qəsd var. Gürcü bəyin sonrakı informasiyası da bunu təsdiq edir: “Qəribə odur ki, bu xəbərləri Ədhəm xana dedikdə mənə buyurdu: “Bu xəbərləri heç kəs bilməsin” (Qurban, 2006, s. 114). Bu da onu göstərir ki, Gürcü bəy vətəninə, dövlətinə sədaqətli olduğu kimi, həm də cəsarətlidir. O, hamının yanında Ədhəm xanı ifşa edə bilmək üçün özündə cəsarət tapır.

Nərimanovşünas alim Teymur Əhmədov Gürcü obrazının dram əsərinə təsadüfi gətirilmədiyini və onunla Sultan Hüseyn Səfəvi dövründə İranın xarabazara çevrilməsinin səbəblərini göstərməyə çalışır: “Əsərdə şahzadə Təhmas və Gürcü bəy millət, vətən qayğısı çəkir, ölkəni ağır vəziyyətdən qurtarmağa çalışırlar. Onlar Ədhəm xanı millətə və vətənə xəyanətdə təqsirləndirirlər... Dramaturq öz qəhrəmanını səhnəyə gətirməzdən əvvəl Şah Sultan Hüseyn Səfəvi dövründə İranın xarabazara çevrilməsi və onun səbəbləri haqqında müəyyən təsəvvür yaradır” (Əhmədov, 2015, s. 452).

Azərbaycan romantizminin görkəmli nümayəndəsi Hüseyn Cavid də öz əsərlərində gürcü həyatından yazmış və gürcü obrazları yaratmışdır. Nəzərə alsaq ki, onun *Şeyx Sənan* əsərində hadisələr Gürcüstanda baş verir və bir neçə obraz gürcü əsillidir, o zaman bu mövzunun və obrazların nə qədər əhəmiyyətli olduğu aydın olur.

Dramaturq obrazların təsvirində Xumarı “olduqca gözəl və məsum ruhlu gürcü qızı” kimi təqdim edir. Onun əsl adı Tamara idi. Xumarın atası Platon, rəfiqəsi Nina, Anton və Simon – iki gürcü gənci, Serqo – Platonun xidmətçisi, Papaz isə “sağlam vücutlu, mühib simalı bir keşiş” kimi təqdim edilir.

Faciədə H. Cavid müsəlman və xristian aləmini, onların xarakterlərini, dini dünyagörüşlərini təsvir edir. Bir tərəfdə yarı sufi, yarı panteist mürşid Şeyx Kəbir və onun tələbəsi Şeyx Sənan, eləcə də dindar fanatiklər Şeyx Mərvan, Şeyx Nəim, Şeyx Əbülləhyə, Şeyx Cəfər və başqaları, digər tərəfdə isə Platon və onun qızı Xumar, digər xristian dindarlar və gənclər durur. Şeyx Sənan və Xumar bir-birini sevsələr də bu sevgiyə qarşı çıxan qüvvələr çoxdur. Şeyx Sənanın gürcü qızı Xumara sevgisi ətraf tərəfindən başa düşülmür. Xumardan gürcü gəncləri Anton və Simonun da xoşu gəlir. Xumarın isə pərəstişkarları çox olsa da, evlənmək fikri yoxdur. Onun monastıra düşmək fikrinə isə gürcü ətrafı müsbət yanaşmır.

Papas (Xumarı diqqətlə süzərək mənalı bir ahənglə deyir):

Bəncə qalsın o bir şərəfli günə,

Sərf edilsin yarınkı bir dügünə.

Platon (qəhqəhə ilə):

Bir xəyal istə, bir xəyali məhal!

Həm bu sözlər Xumarcə bəd bir fal,

Çünki həp bəhs edər manastırdan,

Ərə getmək ölümdür onca, inan!..

Papas:

İncə bir arizu ki, bəncə əbə...

Xeyr, etməz Xumar o fikrə həvəs (Cavid, 2007, s. 185).

Hüseyn Cavid Şeyx Sənanı Turanda anadan olmuş bir zavallı türk kimi qələmə verir; o, elm öyrənmək məqsədilə bir zamanlar İranda, Ərəbistanda olmuş, ruhani təhsili görmüş, elmləri mükəmməl öyrənmişdir. Eyni zamanda elmləri öyrənməsi onu kor-koranə fanatizmdən uzaqlaşdırmışdır. İndi o, daha çox real düşüncəyə əsaslanır və realist düşünməyə çalışır, şəriət hökmlərinə şübhə ilə yanaşır. Onda bu dəyişiklik altı il eşqi ilə yaşadığı Zəhranı unutmağa sövq edir, Xumarın soracağı ilə Şeyx Sənan dağlarına qədər gəlir.

Şeyx Sənanın bu səfəri qırx yaşlarına təsadüf edir; artıq fanatik şeyxlər onun bu hərəkətindən narazılıqlarını ifadə edirlər. Bu isə Şeyx Sənanı fanatiklərdən uzaqlaşdırır. Bu zaman Şeyx Sənanın dini şübhəçilik daha da qüvvətlənir. Onun həqiqi sevgilisinin arxasınca deyil, xəyali Xumarın eşqi ilə yaşaması onu həqiqətdən bir qədər uzaqlaşdırır. Gürcüstan gözəli Xumar onun nəzərində ideallaşır, bu ideallaşma onun ayaqlarını real həyatdan üzür. Eyni hissləri Xumar da yaşayır və elə bu səbəblə də monastra getməyə can atır.

Hüseyn Cavid Şeyx Sənan əfsanəsinin əsasında duran ideyanı bu əsərinin süjet mərkəzinə qoymuş, bir ruhani müsəlmanın xristian qızına sevgisini təsvir etmişdir. Əsərdə Sənan da, Xumar da dini etiqadsızlığın çürüklüyünü dərk edərək bu həyatdan gedirlər. Onların bu hərəkətinə müridlər “Ah! Qeyb oldular, əvət...”, gürcülər isə “Eyva-h!..” – deyər münasibət bildirirlər. Lakin hər iki tərəfin birgə fikrini dramaturq Ümum obrazının düşüncəsində verir.

Yüksəldilər İsa kimi,

İşgəncədən qurtuldular.

Ruhaçına rəya kimi

Qeyb oldular, qeyb oldular!

Yüksəldilər, yüksəldilər,

Cənnətdə rahat buldular.

Yüksəldilər, yüksəldilər,

Qeyb oldular, qeyb oldular (Kitabi-Dədə Qorqud, 1988, s. 278).

Əsərin ideyası da maraqlıdır; hər iki sevən mənsub olduqları dini təəssübkeşlikdən imtina edərək insanlığa doğru addım atırlar. Məhz bunu dərk etdikdən sonra onlar bir-birinə yaxınlaşırlar; Sənan müsəlmançılıqdan, Xumar xristianlıqdan imtina edərək məhəbbətin ağışına atılırlar. Şeyx Sənan faciə ilə bitsə də onların qoyduğu yol bəşəriyyəti insanlıq yoluna bir qədər də yaxınlaşdırmış

olur. Onların hər ikisi insanlığın yolunu tutur. H. Cavid bunun həm də müsəlman və gürcü ruhənilərinin eşqdən və həqiqətdən – insanlıqdan uzaqlaşdıqlarını göstərmək istəmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatında ən parlaq gürcü obrazlarından biri Qurban Səidin (Məhəmməd Əsəd bəy) *Əli və Nino* romanında yaratdığı Nino obrazıdır. Dövrün tarixi, ictimai-siyasi proseslərini reallıqla əks etdirən roman həm də bir məhəbbət romanı kimi yadda qalır. Əli ilə Ninonun bir-birinə sevgisi yalnız bu iki şəxsin məhəbbəti kimi məhdudlaşmır, həm də iki xalqın tarixi qonşuluq münasibətlərinin bədii inikası kimi də şərtlənir.

Cümhuriyyət dövrünü əks etdirən əsərdə Əli xan gürcü knyazının Nino adlı qızına vurulur. Onların məhəbbətləri müxtəlif baryerlərdən keçsə də, bir-birinə olan sevgilərinin saflığı, təmizliyi sonadək qorunub saxlanır. Sonda Nino Əli xana Parisə getməyi təklif etsə də, Əli xan vətəni müdafiə etmək üçün qalır və Gəncənin müdafiəsində qəhrəmanlıqla həlak olur.

Qurban Səid ilk dəfə Azərbaycan ədəbiyyatında məhəbbətin bir ucunda gürcü qızının obrazını yaradır. Nino Əli xanı çox sevir, baxmayaraq ki, müsəlmanlar haqqında o qədər də çox şey bilmirdi. Baxmayaraq ki, Əli xanla bəzi xarakterləri uyğun gəlmirdi, ancaq ortadakı saf, ülvəi məhəbbət onların gələcəyi ilə bağlı böyük ümidlər verirdi. Yazıçı Nino haqqında ilk dəfə Əli xanın İrandan gələn əmisini qəbul etməsindən sonra, yəni üçüncü fəsildə söhbət açır. Əli imtahanından çıxaraq evə gəlir və Ninonun ev telefonunu yığır. Dəstəyin o başından Ninonun səsi gəlir:

“– Əli, imtahanı verdin?”

– Bəli, Nino!

– Təbrik edirəm, Əli!

– Nə vaxt və harada, Nino?

– Saat beşdə qubernator bağının gölməçəsi yanında, Əli” (Nərimanov, 2004, s. 23).

Bu söhbətdən sonra atası Əliyə bəzi öyüd-nəsihətlər verir. Bu nəsihətdən aydın olur ki, Əligil Allaha inamın olmadığı bir diyarda yaşayırlar. Ona görə də məhv olmamaq üçün qədim ənənələri qorumaq və köhnə həyat tərzini saxlamaq lazım gəlir. Atası onu da deyir ki: “Oğlum, tez-tez dua et. İçki içmə. Heç bir yad qadını öpmə. Yoxsullara və zəiflərə mərhəmət göstər. İman yolunda qılıncı sıyıdırıb can vermək üçün həmişə hazır ol. Sən döyüş meydanında həlak olsan, bu, mən qocanı ağrıdacaq. Amma şəərəfsiz olub sağ qalsan, mən qoca kişi xələt çəkəcəyəm” (Nərimanov, 2004, s. 23).

Əli xan, demək olar, bu öyüdlərin hər birinə əməl edir, təkcə yad qadını sevməkdən başqa. Əli xanın Nino ilə ilk görüşündə onların sevgisinin nə qədər saf və təmiz olduğu aydın təsvir edilir. Yazıçı bu sevgini Ninonun dili ilə Romeo və Cülyetta sevgisinə bənzədir.

Əli xan onu Tamara litseyinə getdiyi ilk gündən tanıyırdı. İndi isə on yeddi yaşı var idi. Əli xan buraxılış imtahanı verir, Nino isə gələn il gimnaziyanı bitirəcəkdi. Nino Əli xana gülə-gülə “Bir ildən sonra gərək sən mənim üçün Tanrı rolunu oynayasan”, – deyər zarafat edir. Nino bununla aralarındakı bir razılaşmanı yada salırdı. Bu razılaşmaya görə Ninonun buraxılış imtahanında riyaziyyat fənnində Əli xan onun partası altında gizlənməli və ona kömək etməli idi: “Hələ neçə il əvvəl biz bu barədə razılığa gəlmişdik. O zaman on iki yaşlı Nino böyük tənəffüsdə gözləri yaşla dolu bizim tərəfə gəldi və məni sinfə dartıb apardı. Mən düz bir saat onun partası altında oturub, riyaziyyat tapşırığının cavablarını ona pıçıldadım. O vaxtdan bəri mən Ninonun nəzərində bir qəhrəman idim” (Nərimanov, 2004, s. 25).

Qurban Səid Nino obrazı ilə qərblini, Əli obrazı ilə şərqini ümumiləşdirməyə çalışır. Nino Əlini sevsə də Şərqin bəzi adət-ənənələri ilə razılaşmır. O, inanır ki, Əli digər şərqli kişilər kimi deyil, ona görə də onu sevir. Lakin Şərqə aid düşüncəsini də Əli ilə bölüşməkdən qalır. “Əmin və onun hərəmi necədir?” sözlərində Şərqin bu adətini tənqid edir.

Əlinin onun bu sualına cavabı üzünü ciddiləşdirməsi ilə nəticələnir, ancaq o da yaxşı başa düşürdü ki, Ninonun zərərsiz marağı qarşısında Şərqin bütün əxlaq qanunları əriyib gedir. Ninoya isə “– Əminin hərəmxanası vətəninə qayıtmaq niyyətindədir. Qərībədir, deyəsən Qərbin tibbi faydalı olub. Amma hələ heç bir əlamət görünmür. Buna baxmayaraq indilik əmin çox ümidlidir”, – deyər cavab verir.

Nino uşaq kimi alınıb qarışdırıb deyir:

“– Yaxşı iş deyil bunlar. Atam və anam tam bunların əleyhinədir. Hərəmxana rüsvayçılıqdır.”

Nino dərslərini söyləyən şagird kimi danışdı. Dodaqlarım onun qulağına toxundu:

“– Nino, arxayın ol, mən hərəmxana saxlamayacağam.”

“– Amma sən hər halda arvadını çadranın altında gizlədəcəksən” (Nərimanov, 2004, s. 26).

Bu dialoqda iki sevinin fərqli baxışları əks etdirilir. Əlinin bir Asiyalı olaraq fikri belədir ki, qadın gərək yalnız öz ərinin xoşuna gəlməyə çalışsın, başqasının yox. Bu diskurs romanın sonunadək davam edir. Ədəbiyyatşünas B. Əhmədovun yazdığı kimi: “Müəllif bu cür fikirlərlə kontrast yaratmağa, Qərb–Şərq tənəkkür və psixologiyasının əsasında Əli ilə Nino məhəbbətinin qarşısında duran maneələrin, ziddiyyətlərin dərinliyini göstərməyə çalışır. Şərqlilərin Avropalılar haqqında təsəvvürləri elə Avropalıların Şərqlilər haqqında təsəvvürləri kimi qüsurludur” (Əhmədov, 2015, s. 425).

Bu cür qüsurlu təsəvvürlər hər iki tərəfdə mövcuddur. Elə Əli xanın atası və əmisinin Qərb haqqında təsəvvürləri də bu cür qüsurludur. Bu iki gəncin də baxışlarında tarixdən gəlmə bu cür qüsurlar yox deyildir. Lakin baxışların, ziddiyyətlərin kəsişdiyi yerdə onlar söhbətlərinin dərinə getməsinə imkan vermir və orada bu müzakirəni dayandırır. Bunu edən isə onların bir-birinə sevgisi, məhəbbətidir. Onlar hər ikisi anlayır ki, bu söhbətlərin dərinə getməsi onların münasibətinə xələl gətirə bilər.

Qurban Səid Nino obrazını bütün bu ziddiyyətlərin içinə salır; onu çətinliklərdən keçirir, Şərqin ən qorxulu adət-ənənələrini onun qarşısına çıxarır, ancaq Nino Əliyə olan sevgisini dəyişmir. Onun da qarşısında Qərbin və ya gürcü xalqının bəzi adətləri dayansa da, o da Əli xana ərə getmək üçün nələrdənsə keçməlidir:

“– Bəlkə doğrudan sənə ərə gedəcəyəm, Əli xan. Amma heç fikirləşməmişəm ki, biz meşə və səhradan başqa nələrin öhdəsindən gəlməliyik?

– Nəyi deyirsən?

– Əvvəlcə bir müsəlmana ərə getdiyim üçün atam və anam qəmdən öləcəklər. Sonra sən atan lənət oxuyub tələb edəcək ki, mən islamı qəbul edim. Bunu da etsəm atacağımız çar xristianlıqdan döndüyümə görə mənə Sibirə sürgün edəcək, səni də təhrik etdiyin üçün mənə qoşacaq” (Nərimanov, 2004, s. 43).

Əli xanın həyata və Ninoya baxışlarında da Şərqdən gəlmə müəyyən tərəddüdlər var. O, Ninonu sevsə də Nino bəzən onu heyrətə və şübhəyə salır. Küçədə özgə kişilər ona baxanda sevinməyi onun xoşuna gəlmir, çünki əxlaqlı bir Şərq qadını bu dərhal hirsəndirərdi. Hətta Ninonun onu öpməsi belə onu təəccübləndirir, axı onlar hələ nişanlanmamışdılar?! Ancaq o da boynuna alır ki, Nino yanında olanda dünyanı unudur, heç bir arzu və istəyi olmur.

Yazıçı Ninonu müxtəlif mərhələlərdən, sınaqlardan, çətinliklərdən keçirir, Əli xana olan sevgisini sınayır. Nino Əli xanın bütün kaprizlərinə dözüür, qüsurlarına göz yumur, ailənin qurulmasının tərəfdarı olur. Naxararyan onu qaçılanda, Əli xanın onu öldürməsindən sonra belə münasibətini dəyişmir. Halbuki Əli xan insan öldürmüşdü, müəyyən mənada qatil olmuşdu. Nino isə onu gözləyir, hətta dözə bilməyib onun yanına Dağıstana gedir. Ermənilər Bakıda qırğın törətdikdə isə Əli xanla birlikdə bir müddət İrana gedib orada qalır. Burada Əli xanın məhərrəmlikdə iştirakını da görür. Sonra yenə Bakıya qayıdirlar. Əli xan Ninoya Tiflisdə olarkən “əgər istəyirsən burada yaşayarıq” təklifini etsə də, Nino razılaşmır, Bakıda yaşamağı seçir. Ancaq bir dəfə Avropaya getmək, Parisə getmək arzusunu da ifadə edir. Əli xan ona söz verir ki, onu mütləq Avropaya aparacaq, bir qış boyunca Parisdə qalacaqlar.

Bakıda hadisələr sürətlə inkişaf edir. Cümhuriyyət süqut etdikdən sonra Əli xana burada qalmaq mümkün olmur. Nino ailəni xilas etmək üçün Gəncəyə Əli xanın yanına gələrək ona Avropaya getməyi təklif edir. Artıq onların bir “oyuncaqları” – qızları var idi. Əli xan isə, baxmayaraq ki, ona Avropaya–Parisə aparmağı söz vermişdi, buna razı olmur, vətənin dar günündə onu tərk etmir. O, düşünür ki, əvvəl Tiflisdə qalar, sonra isə Parisə gedərlər, bağçalı evləri olar və o biri oğlan uşaqları da olar. Əli də elə o cür fikirləşirdi:

“– Bəli, Nino, bax elə bu cür olacaq...”

Mənim səsim inamla dolu idi. Nino əlimi sıxdı və uzağa baxdı.

Dəmiryol relsləri uzun ilana bənzəyirdi, qatar da qaranlıqdan bədheybət bir əjdaha kimi çıxdı.

Nino mənə tələsik öpdü.

– Salamət qal, Əli xan. Üç gündən sonra görüşərik.

– Əlbəttə, Nino, sonra da Parisə gedərik” (Nərimanov, 2004, s. 202–203).

Lakin Əli xan verdiyi sözü tuta bilmir və rus qoşunu ilə müharibədə Gəncə çayı üzərində həlak olur. Beləliklə, Azərbaycan ədəbiyyatında Azərbaycan və gürcü obrazlarının ilk sevgi romanı nakam bitir. Onlar bir-birinə qovuşub ailə həyatını davam etdirə bilmirlər. Əli xanın Cümhuriyyət sevgisi şəxsi məhəbbətinə üstün gəlir. O, şəxsi sevgisini vətən sevgisinə qurban verir. Lakin Nino obrazı Azərbaycan ədəbiyyatında saf, təmiz, mücadiləçi məhəbbəti ilə yaşayır.

Qurban Səid romanda təkcə Nino obrazını yaratmır, həm də onun ailəsinin obrazını yaradır. Onun atası knyaz Kipiani gürcü knyazlarındandır, əsilzadədir. Ailə Avropayönümlüdür, həyata və insanlara baxışlarında bu mövqe ailəni Əli xana bir qədər də yaxınlaşdırır. Doğrudur, o ailə üçün Əli xanı qızlarının əri görmək çətindir, çünki ilk dəfə belə bir hadisə ilə rastlaşırlar. Ancaq qızları Ninonun sevgisinə qarşı da çıxmırlar. Hətta Əli xan Naxararyanı öldürdükdən sonra Dağıstanda aulda gizləndikdə Ninonun onun yanına getməsinə mane olurlar.

Ümumiyyətlə, Əli ilə Ninonun evlənməsinin baş tutması knyaz ailəsindən də asılı idi. Knyaz Kipianiyə gəldikdə isə, yazıçı onu xalqına, millətinə və çara sədaqətli biri kimi təsvir edir. Əli xanın müharibəyə getməməsinə təəccüblə qarşılayan knyaz Kipiani Əlidən “– ...Əli xan, qəti qərara gəlmisiniz ki, müharibəyə getməyəcəksiniz?”, – deyə soruşduqda Əli xan cavab verir:

“– Bəli, knyaz, hələlik getmək niyyətində deyiləm.”

Knyaginya da fıncanı stolun üstünə qoyaraq dilləndi:

“– Sizin yerinizdə olsaydım, yardım komitələrinin birinə üzv olardım. Heç olmazsa, bir uniforma ala bilərdiniz.”

Knyaz söhbətə qarışdı:

“– Mən də bunu edəcəyəm. İşimdən ayrılı bilməsəm də, mən gərək boş vaxtlarımı vətən yolunda qurban verəm” (Nərimanov, 2004, s. 61–62).

Buradan aydın olur ki, knyaz Kipiani və ailəsi çara sədaqətlə qulluq edir. Axı onlara bu rütbəni çar vermişdir və bu adı qorumaq onların borcudur. Hətta Əli xana da məsləhət görürlər ki, əynində heç olmazsa, uniforma olmaq üçün yardım komitələrinin birinə üzv olsun. Deməli ki, onlar həm də uniformanı üstün tuturlar. Əli xan isə bu müharibəyə getmək istəmir, ona görə ki, bu müharibə onun xalqının müharibəsi deyil. Knyaz Kipiani ondan soruşanda ki, sən nə işlə məşğul olacaqsan: “– Malikanəmizi idarə etmək işi ilə, knyaz”, – deyə cavab verir. Malikanə dedikdə isə Azərbaycanı nəzərdə tuturdu.

O, atasına da müharibəyə getməyəcəyini bildirir. Atasını təəccübləndikdə isə onun da zamanı gələcəyini bildirir. Bu zaman isə Azərbaycanın öz istiqlalını qazanması və yadellilərə qarşı mübarizəsi idi. Doğrudan da Əli xan Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurulmasında rol oynayır və XI Qızıl Orduya qarşı Gəncədə qəhrəmanlıqla həlak olur.

Əli xan Nino ilə nişanlandıqdan sonra onlar Tiflisə gedirlər. Knyaz Kipiani Əli xanı ailə üzvləri ilə tanış edir. O, Əli xanı Tiflisin bütün köklü knyazları ilə tanış edir: Orbeliani, Çavçavadze, Sereteli, Abaşidze və b. Tiflisdə olduğu bir həftəni Əli xan belə xatırlayırdı: “Mən gürcü knyazlarının əsirinə dönmüşdüm. Bir həftəm elə bu minvalla keçdi: hər gün Alazan və Kaxetiya çaxırı, kabab və motal pendiri. Əmioğlular gürcü qonaqpərvərliyinin keşiyini çəkən əsgərlər kimi bir-birini əvəz edirdilər. Dəyişən onlar idi, dəyişmədən qalan isə mən və Nino” (Nərimanov, 2004, s. 89).

Qurban Səid ilk dəfə olaraq Azərbaycan və gürcü xalqının mehriban qonşuluq münasibətlərinin yeni bir mərhələsini təsvir edir. Tarixən olduğu kimi, bu mərhələdə də gürcülər və azərbaycanlılar birgə hərəkət edir, aralarında nə qədər etnik fərqliliklər olsa da, bir-birinə ruhən yaxın olduqlarını sübut edirlər.

Azərbaycan ədəbiyyatında gürcü obrazları sovet dövründə də davam edir. M. S. Ordubadinin *Gizli Bakı* və *Döyüşən şəhər* romanlarında epizodik də olsa gürcü obrazları yaradılır. Bu obrazlar daha çox bolşevik hərəkatının nümayəndələri olub, dövrün hadisələrində yaxından iştirak edirdi. İ. Şıxlının *Dəli Kür* romanında isə maarifçi müəllim Kipiani obrazı ilə yeni bir gürcü obrazı ilə qarşılaşırıq. Romanda XIX əsrin sonları Azərbaycan həyatı təsvir edilir.

Qori seminariyasının maarif işi artıq Azərbaycana da düşməkdədir. Azərbaycanda burada oxuyanlar var, gürcü, rus və azərbaycanlı maarifçiləri xalqı gələcəyə hazırlamaq üçün onları maarifləndirməyi özlərinə bir vəzifə kimi görürlər. Gürcü və Azərbaycan maarifçiləri burada birgə hərəkət edirlər. Göytəpə kəndində “rus Əhməd” azərbaycanlıların təhsil alması, Qori seminariyasında

biliklərə yiyələnməsi üçün hər şeyi edir. Cahandar ağanın oğlu Əsrəfi də bu məqsədlə Qori seminariyasına oxumağa göndərir.

Aleksandr Çernyayevski də kəndbəkənd gəzərək seminariyanın Azərbaycan bölməsinə uşaqları təhsil almağa göndərir. O, Azərbaycanı gəzərək seminariyaya tələbələr toplayırdı. Ona verilən məlumatda deyilirdi: “Cəmi otuz şagird seçə bilmişəm. Naxçıvandan üç nəfər gələcək. Şuşa rus-tatar məktəbində səksən nəfər oxuyur, onlardan on üç nəfəri bizim məktəbə daxil olmaq üçün ərizə verib. Şəkidən iki, Gəncədən beş, Dərbənddən üç uşağın gəlməsi yəqindir. Qazaxdan da dörd-beş nəfərin gələsidir. Görək sözlərinin üstündə duracaqlarmı?” (Şıxlı, 2005, s. 313).

Yazıçı Kipiani obrazı ilə bizi burada tanış edir; Aleksey Çernyayevski səhər tezdən Kipianini faytonun yanında görür və ondan haraya gedəcəyini soruşur. Məlum olur ki, müəllim Kipiani Çernyayevski və onun arvadı ilə birlikdə tələbələri qarşılamaq üçün burada dayanmışdır. Kipiani Çernyayevskidən onlarla getməsinə icazə istəyir. Onlar bərabər gedib seminariyaya təzə gələn uşaqları qarşılayırlar. Qazaxdan uşaqları “rus Əhməd” gətirmişdi:

“Uşaqlar gülüşdülər. Müəllimlər də onlara qoşuldular. Ancaq Əhməd gözüünü Kipianidən ayırmadı. Diqqətlə onun üzünə baxdı, bu tanış səsi harda eşitdiyini xatırlamaq istədi. Aleksey Osipoviç uşaqların hamısı ilə görüşdükdən sonra geri döndü və üzünü Əhmədə tutdu: – Sevindiyimdən hər şeyi unutmuşam. Heç sizi də tanış eləmədim. Bu bizim seminariyanın müəllimi Kipianidir” (Şıxlı, 2005, s. 327).

Əhməd onu indi xatırlayır; vaxtilə oxuyanda onu çağırır “Kipianinin nə düşündüyünü öyrənib bizə gizlicə xəbər verərsiniz” tapşırığını rədd etmişdi. Fikirləşmişdi ki, gör nə qədər həyasızlaşmışlar ki, insanın nələr düşündüyünü, təfəkkür tərzini belə nəzarətdə saxlamaq istəyirlər. Yazıçı Kipiani obrazını müsbət planda işləyir və onun bir müəllim kimi obrazını yaradır: “Seminariyada işlədiyi müddətdə hələ ondan şikayət olmamışdı – Kipianini yalnız gürcülər deyil, bütün şöbələrin tələbələri sevirdi. O, gözəl müəllim idi. Vətəninə dərin məhəbbətlə sevən bu adam həmişə onun taleyini düşünür, keçmişindən və gələcəyindən böyük ehtirasla danışırdı. Kipiani bütün varlığı ilə məktəbə və tələbələrə bağlı idi” (Şıxlı, 2005, s. 327).

İsmayıl Şıxlı müəllim Kipiani obrazını xalqını sevən, onun gələcəyini düşünən bir ziyalı kimi təsvir edir. O, bu yolda qətiyyətlidir, xalqın, gənclərin milli şüurunu oyatmaq yolunda əlindən gələni edir.

Rus Əhməd ilə Kipiani arasında gedən dialoqda bunu aydın görmək olar. Beləliklə, yazıçı Kipiani obrazını xalqına, millətinə kömək edən, onun gələcəyini düşünən bir ziyalı kimi təqdim edir. Bu yolda iki dəfə sürgünə getməsinə baxmayaraq, yenə də qorxmur, çəkinmir, Rus Əhmədlə millətlərinin gələcəyini müzakirə edir. Bu yolda hər ikisi millətlərin maariflənməsini, xalqın tarixi şüurunu oyandırmasını məqbul hesab edirlər.

Nəticə

Azərbaycan ədəbiyyatında gürcü obrazları bir xüsusiyyəti ilə yadda qalır; bu da bu obrazların hamısının müsbət istiqamətdə işlənilməsidir. Ədəbiyyatımızda erməni obrazlarının da işləndiyini nəzərə alsaq, müqayisə aparmaq kifayətdir ki, bunun əksini görəsən. Ədəbiyyatımızda işlənən erməni obrazları haqqında eyni şeyi demək çətinidir. Bu da onu göstərir ki, Cənubi Qafqazda kök salmış bu iki xalq tarixən bir-birinə dayaq olmuş, ən çətin günlərdə belə qonşuluq münasibətlərini qoruyub saxlamışlar.

Ədəbiyyat

1. Cavid, H. (2007). *Əsərləri* (Cild 2). Elm.
2. Əhmədov, B. (2015). *XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı: Mərhələlər, istiqamətlər, problemlər*. Elm və Təhsil.
3. Əhmədov, T. (2015). *Seçilmiş əsərləri* (Cild 1). Nurlar.
4. Gəncəvi, N. (2004). *Leyli və Məcnun*. Lider.
5. *Kitabi Dədə Qorqud*. (1988). Yazıçı.
6. Abbashlı, İ., & Abdulla, B. (2005). *Koroğlu*. Lider.

7. Nərimanov, N. (2004). *Seçilmiş əsərləri*. Lider.
8. Qurban, S. (2006). *Əli və Nino* [Roman]. Şərq-Qərb.
9. Şıxlı, İ. (2005). *Seçilmiş əsərləri* (Cild 1). Şərq-Qərb.

Daxil oldu: 24.05.2025

Qəbul edildi: 03.08.2025